

ПРОБЛЕМИ НА ОБРАЗОВАНИЕТО НА СТАРИТЕ ХОРА

доц. д-р Иван П. Иванов

1. НЕПРЕКЪСНАТО ОБРАЗОВАНИЕ ПРЕЗ ЦЕЛИЯ ЖИВОТ

ИСТОРИЯ. Корените на идеите за образование през целия човешки живот са дълбоко в древността. Могат да бъдат открити още при Сократ, Платон, Аристотел, както и при Коменски. Като практическа реализация под формата на специални учебни заведения за възрастни водят началото си от 20-те години на XIX век, когато в Германия се появява и понятието *“андрагогия”* (andragogy). То се свързва с името на Александър Кап (А.Карп). През XIX век, обаче доминира концепцията на Дистерверг за *“социалната педагогика”* (Socialpädagogik), която включва цялата образователна дейност извън училището.

В началото на XX век се обособява ясна тенденция за отделяне на андрагогията от педагогиката. Освен андрагогия се употребяват и понятията *педагогика за възрастни* (adult pedagogy), *социална педагогика* (social pedagogy), *адултология* (adultology), *теория за екстракурикуларното образование* (theory of extra-curricular education). [7]

НЕПРЕКЪСНАТО ОБРАЗОВАНИЕ ПРЕЗ ЦЕЛИЯ ЖИВОТ. Концепцията за непрекъснато обучение (lifelong learning) като основата на непрекъснато образование през целия живот (lifelong education) се отнася към началото на XX век и се свързва с имената на Дюи (Dewey), Линдемман (Lindeman) и Йеаксли (Yeaxlee). Тя започва да доминира през 60-те години на XX век, когато се водят дискусии в ООН и ЮНЕСКО и се употребяват и термините *периодично* (recurrent), *продължаващо* (continuing) и *непрекъснато* (permanent) образование. Именно ЮНЕСКО възприема непрекъснато образование през целия живот за своя концепция през 1970 г. [9]. Тази концепция се очертава като една от ключовите идеи за XXI век. В доклада на Комисията Делор [1] се посочва, че причините за това са комплексни: динамиката на общественото развитие налага непрекъснато осъвременяване на подготовката на човешкия фактор, като се променят динамично и образователните цели; индивидуалното съществуване е свързано с придобиване на нови познания за света, за другите хора и за самите себе си, от детството до старостта.

ДЕФИНИЦИЯ. Дефинирането на непрекъснато образование през целия живот става като образование без край. В някакъв смисъл всяко образование е такова, тъй като *“човек се учи докато е жив”*. Терминът се употребява в различен смисъл: подготовка на индивидите за управление на живота им като възрастни; разпределение на образователните проце-

си през целия индивидуален живот; възпитателна функция на целия жизнен опит и идентификация на образованието с целия живот [9].

ХАРАКТЕРИСТИКИ. То: (1). продължава през целия живот на индивида; (2). свързано е с придобиване, възстановяване, модернизиране и допълване на знания, умения и отношения, които стават необходимост в отговор на постоянно изменящите се условия на съвременния живот, с крайна цел - самоактуализацията на всеки; (3). зависи от успешната реализация на нарастващите възможности и мотиви на хората, за самообразование; (4). зависи от съвкупността от всички налични образователни влияния – формални и неформални.

Непрекъснато образование през целия живот дава възможност на индивидите, организациите и нацията като цяло да посрешне предизвикателствата на един свят на все по-голяма конкуренция. То дава възможност на всички възрастни, с всевъзможни интереси и опит. То се основава на икономически динамични фактори, свързано е с глобализацията и конкурентоспособността. То се реализира от множество институции – и държавни, и недържавни, както и по индивидуални пътища. Характерна негова особеност е и много малката фактическа стандартизация и определеност по отношение на курикулум, методи и техники.

2. ОБРАЗОВАНИЕ НА ВЪЗРАСТНИТЕ

ОБРАЗОВАНИЕ ЗА ВЪЗРАСТНИ. Образованието на възрастните хора е съществен елемент от образованието в света като цяло. В доклада на комисията Делор се отчита взривното нарастване на броя на обучаващите се възрастни (в Швеция и Япония, около 50% от населението), в много и различни форми като основно образование в неформална система, задочно висше образование, езикови курсове, професионална квалификация и преквалификация, курсове, организирани от различни асоциации и профсъюзи, отворени образователни системи и дистанционно обучение. [1]

НАРОДНО ОБРАЗОВАНИЕ. Народното образование (popular education) е направление в образованието на възрастни, което им помага да живеят в критично отношение към обществените условия и да ги изменят. Терминът се свързва с people, populus - народ. [4]

Направлението възниква в Латинска Америка в 60-70-те години. Най-известният му теоретик е Пауло Фрейре (P. Freire). Корените му се търсят в образователната практика на Великата Френска революция и в редица примери за работническо образование през 20-30-те години.

Цел на популярното образование е да разработи "възможностите на народа за социални изменения чрез колективно решаване на проблеми, участие, отражение и критически анализ на обществените проблеми. Ключови характеристики на популярното образование са: всички преподават и учат, поради което ръководството е дифузно; започва се с опита и проблемите на учениците; силна ангажираност; създаване на ново знание; критическо отражение; съединение на локално и глобално; колективно действие за изменения. [Ib.]

Популярното образование приема широк спектър от форми, но процесът обикновено следва цикълът действие — отражение — действие или практика — теория — практика.

Началото е формиране на общ опит и проблемна идентификация; следва анализ на проблема; разширяване от локално на глобално за да се разработи теория; съставя се план и се изпълняват действия за изменение. Учителят може да облекчи процеса, служейки за демократичен сътрудник, но основното е самонасочването на групата. Той следи групата да не се отдели от целта си, и стимулира участието, засилва перспективността на решението и поставянето на въпроси в обществен, исторически и политически контекст.

Важен аспект на популярното образование е използването на популярната култура (драма, песни, танци, поезия, куклен театър, пантомима). Те могат да разширят връзките сред аудиторията и да подкрепят груповия дух.

Арнолд и Бърк (Arnold, Burke, 1983) препоръчват цял ред техники за популярно образование: активизиране на участниците, актуализация на съдържанието, приемане на участниците като равни и пр. Ученето се прави приятно и ненаатрапчиво. [ib.]

Като основни проблеми на този тип образование се сочат: съгласуването с институциите, които винаги са политически ангажирани; трудното ръководство; различията между програмните цели и индивидуалните цели на участниците; политическата ангажираност на учителя. [ib.]

ПОДГОТОВКА ЗА ДОБРОВОЛНО УЧАСТИЕ В СОЦИАЛНИ ДЕЙНОСТИ. Историята на образованието за възрастни е история на доброволните дейности и доброволните асоциации. [5]

Последните изследвания показват, че са станали промени както в контингента на възрастните, занимаващите се с образование, така и в този на доброволните участници в социални дейности. Те са по посока на професионализацията, на прецизиране на философските и етически основания на дейностите, на формирането на специфични субкултури. В демографски план също стават промени: нараства броят на по-възрастните (над 50) и на учениците и студентите; на професионалистите, на нетрудоспособните. Особено важно е, че значимо нараства броят на високо образованите. Това води до промени на организационно ниво и в двете области, като новите задачи (вид, време, място) се приспособяват към новите контингенти. [ib.]

Всяка доброволно дейност е свързана с предварително обучение и подготовка съобразно със спецификата си. Тя е необходима и е толкова по-значителна, колкото по-сложни са дейностите в организацията. Основните форми са семинари, лекции, работни групи, менторство, самостоятелно учене и др. Същевременно, изследванията показват, че този тип формално обучение не е най-важното. По-голямо значение имат опитът, взаимодействието или наблюдението, при които по-ясно изпъкват индивидуалните цели на участниците. В тази насока особено внимание се отделя на организационната атмосфера, която трябва да подкрепя мотивацията на доброволците. [ib.]

Доброволецът е идеалният ученик. Неговата мотивация е основана на алтруизъм, съчетан с потребност от социални връзки, достижения, признание от другите, кариера и самоактуализация. Във възрастов план изследванията на Фридман (Freedman, 1994), показ-

ват, че при младите доброволци основното е оценката от другите и свързания с кариерата опит, докато при по-възрастните нараства алтруистичната мотивация.[ib.]

ДЪРЖАВНА ПОДКРЕПА. В различните страни възможностите на възрастните хора да получават образование са различно подкрепени от държавата. Добър пример в това отношение е САЩ. Националната образователна асоциация на САЩ (NEA) определя 10 основни образователни цели, всяка от които е свързана със система от подцели. Те обхващат всички аспекти на образователната практика. Някои от тях са свързани с образованието на възрастните хора. Това са конкретно А-2. и В-26 [8]. Те показват изключително сериозното отношение на образователната колегия към проблема.

А-2. “Образователни възможности за всички” постановява, че всеки гражданин има право на свободно обществено образование, гарантирано от Конституцията. Образованието е продължителен процес (lifelong) и обществените училища трябва да обхващат всички възрастови групи. Достъпът и възможностите за пост-средно образование не трябва да се ограничават за когото и да е поради финансови причини.

В-26. “Програми за образование на младежи и възрастни” е свързана с възможностите за допълнително финансиране на отделни програми, насочени към конкретни потребители (в случая възрастни и старци), като това не трябва да става за сметка на общообразователните и професионални програми, както и обратното.

3. НАУКИТЕ ЗА ВЪЗРАСТНИТЕ ХОРА И ОТНОШЕНИЕТО ИМ КЪМ ОБРАЗОВАНИЕТО

ТЕОРЕТИЧНИ ПРОБЛЕМИ НА ГЕРОНТОЛОГИЯТА. Според Лемъ и Санчес, геронтологията изпитва нарастващи трудности в стремежа си да съсредоточи цялото знание за старите хора в едно. Проблемите се пораждат и от факта, че стареенето е динамичен процес и трудно се вписва в терминологична схема (точен научен език). При старите хора различията са огромни и всеки опит да се вкарат в една таксономична група със сходни характеристики е неудачен. Иронична, но вярна е забележката, че единственото общо между тях е хетерогенността! Парадокс е и фактът, че геронтологията се дефинира като наука, но практически всички изследвания в нея са мултидисциплинарни. Геронтологията се формира в лоното на медицината – гериатрията, но отдавна се е специализирала в три фундаментални насоки: биogerонтология (biogerontology), психogerонтология (psychogerontology) и социална геронтология (social gerontology), неправилно наричана социология на стареенето (sociology of aging).

Освен традиционната, съществува и критическа геронтология (H. R. Moody). Тя предлага различно, активно интерпретиране на старите хора, чиито действия са част от социокултурния контекст и затова трябва да се отчита техния социален и индивидуален потенциал. Той се изменя със стареенето. Той влияе на измененията в обществото и може да се насочва. Основен фактор в това направление е “освобождаващото” знание (emancipatory knowledge). [6]

4. ОБРАЗОВАТЕЛНА GERONTOLOGIA И GERONTALOGIA

НОВА НАУЧНА ОБЛАСТ. В последните години се формира концепция за нова научна и практическа област – между педагогиката, андрагогията и геронтологията, определяна като мултидисциплинарна област, обхващаща образованието на старите хора. Употребяват се различни наименования: *герагогия, гериагогия, образователна геронтология, геронтология.*

ГЕРАГОГИЯ (ГЕРИАГОГИЯ). Понятията *герагогия* (geragogy) и *гериагогия* (geriagogy) се използват от Хартфорд (Hartford, 1978) в смисъл “образование на възрастните”, което е на основата на самоактуализация, дружба, социални отношения, растеж, развитие на способностите и в крайна сметка на непрекъснато изучаване на възрастните хора.

Това мнение се оспорва. Според Де Кроу (De Crow), не е необходимо да се обособява такава нова наука. Според него, етимологията на двете понятия е от "geros" – възрастен и "agogia" – поведение и имат медицински нюанс, поради общият корен с медицинското направление гериатрия (geriatrics), занимаващо се с особеностите на заболяванията на старите хора. От тази гледна точка, гериатрията е теоретична основа на герагогията. Тя не може да се използва в случаите, когато се описват образователните процеси при здрави стари хора. [6]

ОБРАЗОВАТЕЛНА GERONTOLOGIA И GERONTOLOGICESCO ОБРАЗОВАНИЕ. Дейвис Питърсън през 70-те и Франк Гленденинг (D.Peterson, F.Glendenning) през 80-те години на XX век са най-ярките защитници на тезата, че е необходима специфична образователна специализация в геронтологията. *Образователната геронтология* (education gerontology) се дефинира като теория и практика на образованието в старческа възраст, като учение и за “учениците”, и за тези, които професионално работят с тях – гериатристи, геронтолози, социолози и пр. Интегративният елемент е именно образованието, тъй като то се нагажда към особеностите на стареенето (Peterson). В 1980 г. Питърсън дава още едно определение: образователната геронтология е опит за приложение на знанието за стареенето и образованието, за да се продължи и подобри живота на старите хора. За него образователната геронтология е между социалната геронтология и андрагогията.

Гленденинг доразвива концепцията на Питърсън главно с включване на самообразованието като втори път за организация на образованието в старческа възраст. Той разглежда образователната геронтология - теория и геронтологическото образование (gerontologic education) – практика, като две страни на едно средство за осъзнаване на правата и ефективната роля на възрастните в обществото, както и за подобряване на качеството на живота им и стремежа им за самореализация. Този подход е означаван като *критическа герагогия* (critical gerogogy).

GERONTAGOGIA (GERONTAGOGY). Именно необходимостта да се опише образованието на здрави стари хора води до термина *геронтагогия*. Той се използва за пръв път от

Леса (Lessa) и Болтън (Bolton) през 1978 г. за да се означи граничната област между педагогика, андрагогика и геронтология. В 90-те години основните автори са Андре Лемьо (A. Lemieux) и Мариано Санчес Мартинес (M. Martinez) [ib.].

Геронтологията прилага възрастта като диференцировъчен критерий в образованието на възрастните изобщо (Carre, 1981). Отчита се различието в образователните процеси при различните видове "възрастни хора". Тя е насочена към най-старите (третата възраст) и разработва специфични методи и техники (Legendre, 1993).

5. GERONTOGOGICHSKIYAT I DRUGITE OBRAZOVATELNI MODELI

ОБРАЗОВАТЕЛНИ МОДЕЛИ. Съществуват обособени теоретически и практически два образователни модела: педагогически и андрагогически. Към тях може да се добави като трети и геронтогогическият.

ПЕДАГОГИЧЕСКИ МОДЕЛ. Моделът се основава на придобиването на знание. Той е предназначен за ученици в детска възраст (основно образование). Той ги готви за живот като възрастни и като работна сила – интегративен модел. Ефективен е при сътрудничеството на семейството, държавата и в някои страни и Църквата. Училището не е продължение на семейството и учителят не е заместник на родителя. Училището има свои закони, пронизани от равенство. То унифицира и подготвя за интегрален живот в обществото, което е в интерес на държавата. В това е противоречието му с интересите на семейството. В либералните държави училището повече служи на семейството, а в тоталитарните – обратното.

В педагогическия модел: (1). ученикът напълно зависи от учителя (какво и как да учи); (2). водещата роля е на учителя; (3). малко значение се придава на опита на ученика, основополагащ е опитът на учителя или автора на учебника; (4). основни методи - на преподаване: лекции, четене, телевизия и пр.; (5). готовността на учениците за учене се определя от външни причини - социален натиск; (6). тенденция към унифицирано обучение - единни стандарти и технологии; (7). ориентация към предметна система на обучение, тъй като знанията и уменията ще се използват след време

АНДРАГОГИЧЕСКИ МОДЕЛ. Моделът е свойствен за техническото и професионално образование. В него влизат хора, които вече имат определена база и които трябва да се подготвят за изменящите се условия на трудовия пазар. Това е модел на перманентното и адаптационно образование, който продължава през целия живот.

В андрагогическия модел според Малкълм Ноулз (M.S.Knowles): (1). доминира самостоятелност, самоуправление на ученика, временна зависимост; (2). водеща роля на ученика, като учителят поощрява и поддържа самоуправлението; (3). основно значение на опита на ученика, синтез на опита на учителя и ученика; (4). основни методи - експеримент, дискусия, ролеви игри, ситуационни методи и др., основани на личния опит на учениците; (5).

готовността се определя от вътрешни потребности; (6). избирателност, индивидуализация на обучението, прагматичност; (7). ориентация към спираловидно интегрално обучение, тъй като знанията и уменията трябва още сега. [3]

Таблицата представя педагогическия и андрагогическия модели на образование [10]:

	Педагогически модел	андрагогически модел
Ученик	Подчинен, покорен; учителят е отговорен за образователните решения	Само-насоченост; поема отговорност за образованието си
Опит на ученика	Учениците имат малък опит, който е ценен като ресурс за обучението	Учениците имат богати ресурси за своето собствено и на другите обучение
Мотивация	Учениците са мотивирани от активни външни фактори от типа на страх от неуспехи, конкуренция и пр.	Учениците са мотивирани от активни вътрешни фактори от типа на чувство за собствено достойнство, признание и самоактуализация
Ориентация на ученето	Обучението като процес на придобиване на предписано съдържание на предмета	Обучението като живот, задача или решаване на проблем

ГЕРОНТАГИЧЕСКИ МОДЕЛ. Моделът е за образованието на старите хора (“трета възраст”). Индивидът вече е обучен и преквалифициран, но желае да придобие компетентност в други сфери, за да подобри своето физическо, психическо и социално благополучие. Основава се на концепцията за самоактуализация и реактуализация на знанията, така, че човек по-добре да управлява своя индивидуален и социален живот. В този модел, човешкият живот се разглежда като възможност за психологическо и образователно развитие, без възрастови ограничения. Старият човек притежава уникални възможности за метапознание, на базата на жизнения си опит и желанието да живее съвместно с другите хора.

Най-възрастните ученици (старците) са труден обект, свързан с много бариери и стереотипи. Образованието им е с различна мотивация - за собствено удоволствие, за преквалификация. В много училища и университети те посещават занятия, но не ходят на изпити.

Старият ученик или студент обикновено е силно мотивиран и има добра успеваемост. Техният опит и енергия са от полза на по-младите ученици. Проблемите им в обучението са свързани повече с по-слабите зрение, слух, по-лошата памет и пр. [2]

Двата етически принципа, които са в основата на геронтагическия модел са принципът за безвъзвратност и принципът за откровеност. Основният въпрос е защо един стар човек ще продължава своето образователно развитие, след като неговата ефективност в обществото е нулева или пределно малка? Човешкият живот не е безкраен. В екзистенциален план образованието е неограничено във времето. То е ценност само по себе си. Основен момент е, че не се придобива ново знание, а се актуализира и наново реализира вече придобитото знание. Целта не е достигане до “наука”, а до “мъдрост” (реактуализация). Липсва или силно е намален прагматичният момент, както и в чисто дидактически план – оценяването на достиженията.

ЗАДЪЛЖИТЕЛНОСТ И ДОБРОВОЛНОСТ. Ученикът е човек, който участва в процеса на обучение или под принуда (ангажираност) или доброволно (отдаденост). Това е най-

важната връзка към трите модела. С прехода от педагогически през андрагогически към геронтологичен модел се намалява принудата за сметка на доброволността. Ако използваме една метафора, учителят на възрастните е “търговец на наркотици”, а учениците му – “наркомани”, като “наркотикът” е знанието [9].

ГЕРОНТОЛОГИЧНИ ПРОГРАМИ. Описват се **програми за стари хора** (“трета възраст”) с мултидисциплинарен характер, съчетаващи образователни, културни и социални елементи, като интегративен и координиращ фактор е обучението на старците с цел придобиване на мъдрост за по-добро управление на личния и социален живот. Основанията са съвестта, интелекта, творческия потенциал, емоциите и подбудите, обединени в характеристиката “метапознание” (metacognition) (Lemieux, 1992). Провеждат се и **програми, предназначени за геронтогази** - образователни и преквалификационни програми за учители на възрастни хора и това да са не геронтологични, а геронтологични програми. Те трябва да развиват тяхната рефлексивност в света на възрастните, да им помагат да ги разбират, а не само да се свеждат до чисто знание. Да се разграничат от педагогическия и андрагогически модели, по линията знание-мъдрост. [6]

ОБУЧЕНИЕ НА ВЪЗРАСТНИ. Киърсли (Kearsley, 1996) сумира идеите за обучението на възрастни в указанието за учителя: “обучението на възрастните трябва да се съсредоточи повече на процеса и по-малко на преподаваното съдържание. Най-полезните методи са изучаване на кес-стъди, ролеви игри, моделиране и самооценяване. Учителят трябва да приеме ролята повече на помощник или ресурс, отколкото на лектор.”

ЛИТЕРАТУРА

1. *Образованието - скритото съкровище.* Доклад на Международната комисия за образование за XXI век пред ЮНЕСКО (Председател Жак Делор). С., 1988.
2. *Clements, J.* Older Adults: Counseling Issues. // ERIC Digest, 1984.
3. *Imel, Susan.* Teaching Adults: Is It Different? // ERIC Digest, 1989.
4. *Kerka, Sandra.* Popular Education: Adult Education for Social Change. // ERIC Digest, 1997.
5. *Kerka, Sandra.* Volunteering and Adult Learning. // ERIC Digest, 1998.
6. *Lemieux, Andre; Martinez, Mariano Sanchez.* Gerontagogy Beyond Words: A Reality. //Educational Gerontology, Jul/Aug2000, Vol. 26.
7. *Savicevic, Duasan M.* Modern conceptions of andragogy: A European framework. // Studies in the Education of Adults, Oct1991, Vol. 23.
8. *The 1998-99 resolutions of the National Education Association.* // NEA Today, Sep98, Vol. 17 Issue 1.
9. *Tight, Malcolm.* Lifelong learning: Opportunity or compulsion? // British Journal of Educational Studies, Sep98, Vol. 46.
10. *Cannon, Robert.* Pedagogy: a point of view. // Teaching in Higher Education, Vol. 6, No. 3, 2001

